

Marija Mogorović Crljenko, *Druga strana braka. Nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća*, Zagreb: Srednja Europa, 2012., 312 str.

Nastavljajući s istraživanjima položaja žene u ranonovovjekovnome društvu, Marija Mogorović Crljenko ovaj se put pozabavila brakom. Donekle prerađena i dopunjena autoričina doktorska disertacija od proljeća 2012. dostupna je kao knjiga vrlo intrigantnog naslova *Druga strana braka. Nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća*.

U pet glavnih poglavlja: »Uvod«, »Sklapanje braka«, »Bračni sporovi«, »Konkubinat« i »Zaključak« autorica nas upozna s praksom sklapanja braka te s tamnijom stranom braka i izvanbračnih odnosa, bračnim sporovima i konkubinatom, daje uvid u postojeću historiografiju u svezi s rečenom tematikom te donosi popis obilne korištene literature i izvornog gradiva. Glavni su izvori na temelju kojih je knjiga nastala crkveni izvori, u najvećoj mjeri procesi vođeni na porečkom biskupijskom sudu.

U »Uvodu« (str. 11 – 38) je najavila problematiku koju je razradila u središnjim poglavljima knjige. Bavila se, kako piše, »činiteljima koji destabiliziraju i pokazuju odstupanja od idealne veze za koju se smatra da čini brak i stabilizira društvo«. Autorica također upućuje i na dosadašnja istraživanja bračne problematike tijekom povijesti, kako za područje Istre, tako i za okolna područja, ponajviše Italiju, te upozorava na bračne sporove kao vrlo važan, ali do sada pomalo zanemaran povijesni izvor. U uvodnom nas poglavlju upozna je i s problematikom crkvene koncepcije braka od rimskog razdoblja pa sve do Tridenta. Kako je istraživanje obavila na crkvenim sudskim procesima iz područja bračne problematike, autorica donosi najvažnije pojmove i probleme u svezi s rečenim izvorima.

Opsežno drugo poglavlje naslova »Sklapanje braka« (39 – 179) podijelila je u četiri manja poglavlja: »Predtridentski brak«, »Tridentski koncil i dekret *Tametsi*«, »Ženidbeni oprosti i dozvole za vjenčanje« te »Otmice«. Problematika bračnih sporova bila je tijesno vezana uz načine i okolnosti sklapanja braka. Koncil u Tridentu bio je svojevrsna točka obrata. U razdoblju prije Koncila važnije od samog sklapanja braka bile su zaruke, a one su bile popraćene raznim darovima koji su na neki način jamčili obećano. Važnost zaruka potvrđuje i činjenica da je njihovo razvrgavanje obično završavalo na sudu. No, zaruke nisu značile nužan ulazak u brak, a partneri prije sklapanja braka nisu mogli zajedno živjeti. Prije Tridenta je sporazum stvarao brak, a nakon Koncila sakrament je činio sporazum valjanim. Trident je uveo i zahtjev za javnom ceremonijom sklapanja braka, kao i prethodne najave za vrijeme mise. U ovome je poglavlju riječ i o izboru partnera, odnosno ulozi roditelja i obitelji i dogovaranju brakova, kao i o vremenu sklapanja braka. Naime, u određenim razdobljima u godini, Došašću i Korizmi, svečani je blagoslov braka bio zabranjen. To je utjecalo na koncentraciju vjenčanja u određenim dijelovima godine. Kad je riječ o mjestu sklapanja braka i osobi koja je vodila obred, autorica nas upozna s običajima prije i poslije Tridenta. U predtridentskom razdoblju brak nije nužno morao

biti sklopljen u crkvi, niti je obred morao voditi svećenik. Rukovanje, poljubac i prsten bili su, a i danas su ostali važni elementi vjenčanja unutar Katoličke crkve. Nakon Tridenta rukovanje je izgubilo, a ritual prstenovanja dobio na važnosti. Običaji prilikom sklapanja braka mijenjali su se s vremenom. Autorica donosi niz običaja prisutnih u zapadnoj Europi i u istarskim mjestima. Kako je sporazum mladića i djevojke mogao biti izrečen u tajnosti i bez svjedoka, događale su se i manipulacije u kojima su u pravilu ispaštale djevojke. Naime, često je nakon sporazuma dolazilo do konzumacije, a nakon toga i negiranja braka. Tridentским se koncilom i zahtjevom za javnošću braka takva praksa pokušala ukinuti. Tridentски koncil bio je prekretnica u povijesti braka. Tada izglasani dekret *Tametsi* vrijedio je do 1908. godine, a priznavao je tajne brakove, brakove sklopljene slobodnom voljom partnera i one koje roditelji nisu odobrili. Tridentom su gotovo ukinute zaruke, a brak je premješten u crkvu. Župnikova je važnost u životu vjernika porasla. Bilježio je i bio prisutan u najvažnijim trenucima njihova života. Njegova prisutnost prilikom vjenčanja učinila je ceremoniju svetom i svečanom.

Četrdesetak je stranica posvećeno problematici ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje. Na temelju najstarijih izvora (1604. – 1620.) u svezi sa ženidbenim oprostima i dozvolama za vjenčanje pohranjenih u Biskupijskom arhivu u Poreču (*Libertatum et dispensationum matrimonialium*, *Libertatum matrimonialium*, *Dispensationum matrimonialium*) autorica je istražila zapreke za sklapanje braka. Kanonsko je pravo propisivalo apsolutne (nedostatna dob, impotencija muškarca, redovnički zavjet, svećenički red, prethodni nerazriješeni brak, pripadnost različitim religijama, brak među nevjernicima, brak s heretikom) i relativne zapreke (krvno, adoptivno, duhovno i tazbinsko srodstvo). U Porečkoj je biskupiji gotovo 85% dozvola u rečenome razdoblju traženo zbog srodstva, i to onog u 3. i 4. koljenu. Gotovo trećina zahtjeva za dispencijom radi sklapanja braka dolazila je iz Rovinja, a potom iz Sv. Mihovila pod Zemljom, Labinaca i Svetvinčenta. No, iako je Rovinj u traženju dispencija najzastupljeniji, riječ je o oko 4% ukupno sklopljenih brakova u Rovinju u razdoblju 1604. – 1620. godine.

Biskupijski arhiv u Poreču čuva i vrijedne i zanimljive knjige otmica, odnosno procesa vođenih na crkvenom, biskupijskom sudu. Problematiku otmica analizirala je u okviru nasilja i nezakonitosti u bračnim i izvanbračnim zajednicama na korpusu od 73 otmice u razdoblju od 1602. do 1650. godine. Otmice su bile jedan od načina sklapanja braka, doduše nezakonitog i tajnog. U srednjem je vijeku bilo više načina sklapanja tajnoga braka, a uglavnom je bila riječ o izostanku javne svečanosti ili pristanka roditelja. Iako ga nije podržavala, Crkva je tajne brakove smatrala valjanima. Pred sud su najčešće dolazili tajno vjenčani supružnici, bilo da su htjeli dokazati postojanje ili opovrgnuti postojanje braka. Tajnim se brakovima često izbjegavalo neželjena vjenčanja, a ona su sklapana i prije i nakon Tridentskog koncila, iako je nakon Koncila to bilo rjeđe. Tajni brakovi u Istri, navodi autorica, mogu se prepoznati u otmicama. Postojanje knjiga otmica, na kojima je autorica radila, ne znači nužno da je broj otmica bio velik. No, za mjesta koja se u knjigama otmica spominju u razdoblju od 1602. do 1650. god. nisu sačuvane matične knjige vjenčanih te stoga nije moguće usporediti ukupan broj vjenčanja i tajna vjenčanja, odnosno otmice. Autorica napominje kako se većina otmica događala u ruralnim sredinama, a u njima je

sudjelovalo uglavnom hrvatsko stanovništvo te kako su otmičare sankcionirale i svjetovne vlasti, pa odredbe o njihovu kažnjavanju nalazimo i u istarskim statutima. Uglavnom su žrtve otmica bile neudane djevojke (oko 60%), a potom udovice. Udane su žene rijetko otmicane. Iz analiziranih otmica proizlazi kako je njih oko 65% bilo dogovoreno. No, i nasilne su otmice u praksi završavale brakom budući da je nakon obećanja brak bio jedini način spašavanja djevojičine časti. Autorica donosi živopisne primjere koji to pokazuju. Konzumacija do koje je dolazilo nakon nasilnih otmica djevojaka bila je zapravo silovanje, a ono se procesuiralo na svjetovnom sudu, ali u slučaju otmica radi vjenčanja, silovanja su procesuirana na crkvenome sudu.

Poglavlje »Bračni sporovi« (181 – 240) posvećeno je bračnim sukobima na temelju procesa vođenih u prvoj polovici 17. st., zabilježenih u knjigama bračnih sporova (*Causae matrimonialis*) i konkubinata (*Concubinatum*). U razdoblju od 1599. do 1650. god. u spomenutim je knjigama vođeno 45 sporova, a razlozi zbog kojih su vođeni jesu dokazivanje braka, defloracija, zahtjevi za rastavom od stola i postelje, za poništenjem braka, zbog miraza, konkubinata i zbog uvreda. U Porečkoj je biskupiji u navedenome razdoblju najviše bračnih sporova vođeno zbog konkubinata i razvoda braka. Sporovi za dokazivanje postojanja braka bili su česti u predtridentskom razdoblju, međutim, postojali su i u razdoblju nakon Tridenta, iako u smanjenu obimu. Najjednostavniji način raskidanja veze bilo je napuštanje. Obično su mladići napuštali djevojke. Djevojke su, kako bi dokazale postojanje mladićeva obećanja, navodile dodire, zagrljaje i mladićeve poljupce. Konzumacija je za djevojke značila gubljenje časti, ali i prilike za udaju pa su neki sporovi, navodi autorica, znali trajati i 20-ak godina. Druga velika skupina bračnih sporova bili su oni u svezi s raskidom bračne veze. Do poništenja braka moglo je doći samo u slučajevima kada je od svog početka iz određenog razloga brak bio ništavan. U predtridentskom razdoblju zahtjevi za poništenjem braka bili su učestaliji od zahtjeva za razvodom (od stola i postelje), a nakon Tridenta porastao je broj zahtjeva za razvodom. Poništenje braka proglašavao je crkveni sud i to zbog otmice, odnosno izostanka sporazuma, nedovoljne dobi, srodstva, preljuba i impotencije ili velike bolesti i ženinih malformacija. Na primjeru Porečke biskupije molbe za razvodom uglavnom su upućivale žene. Da bi sudac proglasio razvod, trebalo je dokazati postojanje nasilja, smrtnu opasnost ili preljub. Tridentski je koncil donio popis razloga koji su omogućavali razvod. U ženidbenim sporovima na području Porečke biskupije najčešći su razlozi traženja razvoda braka bili muževljevo zlostavljanje i preljub, a slično je bilo i u Italiji. Crkveni sudovi Katoličke crkve dopuštali su razvod od stola i postelje vrlo često kad je bilo riječi o nasilju u braku. Autorica donosi vrlo dramatične primjere muževljeva zlostavljanja supruge. Osim zlostavljanja, preljub je bio također česti razlog traženja razvoda braka. Uz razvod braka išao je i povratak miraza i uzdržavanje žene i djece. Smatralo se da do treće, a ponekad i sedme godine, djeca trebaju biti povjerena majčinoj brizi. U analiziranim bračnim sporovima Porečke biskupije ne spominju se djeca. Autorica se osvrnula i na nezaobilaznu ulogu svjedoka u sporovima, odnosno na javno mnijenje (susjedstvo i sumještani).

Četvrto je poglavlje posvećeno konkubinatu (241 – 277). Neozakonjena zajednica muškarca i žene prakticirana je od davnina, a razlozi neozakonjenja bili su različiti, od

gospodarskih do društvenih i ideoloških. Odnos prema konkubinatskoj vezi mijenjao se tijekom povijesti. U predtridentskom razdoblju veza je mogla biti ozakonjena nakon sporazuma u futuru i konzumacije. Nakon Tridentskog koncila, kojim je određen način sklapanja braka, nije više moglo biti zabune oko legitimnosti braka. Konkubinat se tolerirao u slučajevima kada su oba partnera bila slobodna. Gotovo trećina bračnih sporova u Porečkoj biskupiji prve polovice 17. st. odnosila se na konkubinat. Sporovi pokazuju kako se pod konkubinatom smatrao ne samo zajednički život, već i preljub i bigamija, kao i povremeni suživot i općenje para. Često je žena koja je služila i vodila kuću postajala gospodarevom konkubinom, a onda je tretirana kao žena i gospodarica kuće. Konkubine su uzimane i u slučaju kada je zakonita žena bila bolesna. Procesi pokazuju kako su muškarci često negirali postojanje seksualne veze sa služavkom, odnosno podrazumijevali služavke kao seksualne partnerice. Loša reputacija žene bila je također jedan od razloga za konkubinatsku vezu, međutim, najčešće je razlog konkubinatske veze bila praktična i dugotrajna udaljenost zakonitih supružnika. Pojava konkubinata nije bila ograničena samo na jedan sloj stanovništva, bila je prisutna među bogatima i siromašnima. Konkubinat su crkvenom sudu prijavljivali članovi obitelji, susjedi, župnici i dr., a razlozi prijave bili su sramota koju par nanosi, primjerice obitelji, ili pak bojazan od smrtnoga grijeha. Prema svjetovnom se pravu preljub muškaraca kažnjavao novčanom kaznom ili zatvorom, a žena gubitkom miraza i zatvorom. Prema kanonskome se pravu pokušalo dovesti prijestupnike u moralno prihvatljivo stanje, odnosno ozakonjenje veze. Krajnja je kazna za život u konkubinatu bilo izopćenje, praćeno javnom pokorom. Praksa je varirala od biskupije do biskupije. Dugotrajni konkubinati često su rezultirali i nezakonitim potomstvom koje zajednica nije odobravala, ali ih je u pravilu tolerirala. Trudnoće nakon kratkotrajnih i usputnih konkubinatskih veza često su prekidane ili su pak završavale čedomorstvom ili napuštanjem djece.

U »Zaključku« (279 – 287) autorica uz ostalo ističe kako na temelju analizirane građe možemo vidjeti da brak – polazište za stvaranje obitelji, nije uvijek bio mjesto ljubavi i mira. Veliku je pozornost posvetila utjecaju Tridentskog koncila i pokazala kako se utjecaj odredbi Koncila odrazio na svakidašnji život.

Velikim brojem korištenih bibliografskih jedinica i izvora autorica je samo potvrdila vrlo ozbiljan i temeljit pristup istraživanju. Problematiku sklapanja braka i raznih bračnih sporova na teritoriju Porečke biskupije smjestila je u širi europski kontekst te čitateljima ponudila uvid u običaje u zemljama diljem Sredozemlja.

Knjigu je objavila izdavačka kuća Srednja Europa, a uredila ju je dr. Magdalena Najbar-Agičić.

Danijela Doblanić